

S O K R A T

AHLAK HUKUK FELSEFESİ

Prof. Abdülhak Kemal Yörük

Sofistlerin gerek bilgi, gerek etik sahasında külli surette mer'î ve muteber bir hakikat olmadığını telkin ettikleri bir sırada, onların büyük üstadlarından ders almış olan bir adam ortaya çıkmıştı : Sokrat. Bu filozof Atinalıların meclûp oldukları fizik güzellikten hiç nasibi olmadığı halde kısa bir zaman içinde güzel konuşmasının, yüksek fikirlerinin, içtimai ve siyasî pervasızlıklarının cazibesine takılarak etrafına toplanan Atina gençliğine, kendisine hâs usul ile, sofistlerin iddialarının yanlış ve çürük olduğunu telkin etti.

O, sofistlerin en yüksek mânevî kıymetleri hiçe indiren doktrinleri karşısına koruyucu cereyanın lideri olarak dikilmiştir. Eğer onu yalnız felsefi bakımdan ele alırsak, hattâ kendi zamanında, daha üstün felsefi zekâların mevcut olduğunu görürüz. Fakat bütün hüviyetile, gayesi, halkı haksızlıktan alakoymak için cür'etli atılganlığı, yapmak istediği iş, göğüs gerdiği güçlükler nihayet kendisinden intikam alan demokrasinin ona terettüp ettiği sona, akıbeta giderken gösterdiği metanet hep birlikte gözönünde tutulursa bütün insanlık tarihinde gözüken en yüksek ve büyük simalardan biri olduğunu tasdik etmek zorunda kalırız.

Sokrat'ın ne yapmak istediğini, nelere karşı gelmek gayretile hareket ettiğini daha iyi kavrayabilmek için sofistler bahsinde hülâsa olarak gösterilen o zamanki Yunan içtimai ve siyasî hayatını hatırlamak icap eder.

Sokrat, adalet ve doğruluk duygusuna lâkayit, sefahetin, iftira ve tezevirin dalaletleri içinde yuvarlanan Atinada, ölümüne kadar, medenî cesaret nümunesi olarak yaşamış, daima ruhunun zindeliğini gösteren mücadeleleriyle ahlâk, fazilet ve adalet hislerini telkin etmeğe çalışmıştır.

Sokrat selim aklı ile her hal ve şart için en uygun öğüdler verirdi: Oğlunu can sıkıcı ve asabî mizaçlı bir kadın olan anasına hürmet etmek

lüzumuna ikna etmiştir; servetini kaybetmiş bir adamı işsizliğin sefil bir şey olduğuna inandırarak çalışmağa sevk etmiştir; haris ve mağrur bir genç olan Alkibiyad'ı âmme işlerine karışamayacak kadar cahil olduğuna inandırmıştır. Perikles'i karısından ayırmağa karar verdirecek derecede kendisine meftun ettiği için mahkemeye verilen Aspasi ile konuşmaktan çekinmemiş, ressam ile resim, heykeltıraş ile heykel yapmak hakkında mübaheseler yapmış, hattâ zamanının şöhretli kibar fahişesi olan Théodora'ya hoş gitmenin yollarını öğretecek kadar ileri gitmiştir.

Denilebilir ki hiç kimse onun kadar kudretli ve her sahada bilgi veren bir üstad olmamıştır. Bugüne kadar yaşayan Yunan felsefi dehasına istikametini veren adamlardan biri olan Sokrat mânevî kıymetleri hiçe sayan kayıtsız Atinalılar arasında bir veli ve aziz gibi dolaşarak cemiyet adamı ve vatandaş rolünü ifa etmeğe çalışmıştır.

O, memleketi kurtarmak, insanları ideale bağlamak için sahte âlim dediği sofistlerle, münakaşalar yaptı, yanlış ve kötü fikirleri çürütmek gayretile bir an istirahat etmedi. İnandığı hakikat idealinin içinde ulvilendirdiği irade kuvvetile her sınıf ve tabakadan etrafına toplanan gençlik zümresine hakikat sevgisini aşılamağa bahtiyarlığına erişti.

Sokrat'ın eserleri

Sokrat'tan doğrudan doğruya intikal etmiş bir eser yoktur. Zaten o yalnız konuşurdu, fakat yazmazdı. Onun fikirleri de, sofistlerinki gibi, bize başkalarının adeselerinden geçerek geliyor. Fakat Sokrat sofistler gibi bahtsız değildir. Hususile kendisine söylemediği şeyleri, düşünmediği fikirleri atfettiğini söylediği Eflâtun gibi mümtaz ve dâhî bir talebeye maliktir. Sofistleri bize tanıtanlar muarızlarıdır. Sokrat karşısında mağlûp olmuş fikirlere sahip olarak takdim edilen bahtsız sofistler zümresini muarızları ne dereceye kadar anlamışlar, pek bilmiyoruz. Halbuki Sokrat'ı bize takdim edenler hayran talebeleridir, Sokrat'ı onların eserleriyle öğreniyoruz.

Sokrat hakkında Ksenofon'un Hatıralar ve Ziyafet adlı eserleri, Eflâtun'un diyalogları malûmat vermektedir. Aristo'nun eserleri de bunlara eklenmekte ve yardımcı sayılmaktadır.

Ksenofon filozof değildir, o hocasını zekâsının ve bilgisinin verdiği kudret nisbetinde anladığı gibi tasvir etmiş, daha ziyade bir ıslahatçi olarak göstermiştir. Sokrat'ın felsefi hedefini inceliğiyle, derinliğiyle anlatmağa muktedir olamamıştır.

Eflâtun ise tamamen objektif değildir; san'atkâr ruhlu, derin felsefi tefekkür sahibi olan bu dâhinin diyaloglarında hocasına atfettiği

bir çok fikirlerin kendi malı olduğunu Sokrat'tan intikal eden sözle biliyoruz. O kendi fikirleriyle hocasınıninkileri ayırmağa hiç teşebbüs etmemiş, derin ve kuvvetli fikirlerini hocasına atfetmekle belki ona bağlılığını göstermek, belki de kendisine hâs olan fikirlerin getireceği tehlikelere karşı Sokrat adını bir siper olarak kullanmak istemiştir.

Ksenofon ile Eflâton'u tamamlayacak bir şahsiyet olarak ileri sürülen Aristo'ya gelince, bu filozof Sokrat'ı hiç görmemiştir. Bu sebeple hükümleri duyduklarından yaptığı istidiâllere dayanmaktadır. Aristo'nun doğrudan doğruya tesiri altında kalmadığı Sokrat hakkındaki hükümleri, kendisine karşı duydukları hayranlığın tesiri altında kaldıkları için daha az itimat edilebilecek olan Ksenofon ile Eflâton'un hükümlerinden daha tarafsız olarak kabul edilmek icap eder.

Sokrat'ın metodu

Sokrat'ın felsefi çalışması hakiki bilgiye ve hakikate ulaşmak için bir uğraşmadan başka bir şey değildi. Zaten hakikati aramaksızın geçirilecek hayat ona göre yaşamak zahmetine değmeyen bir yükü.

Onun metodu herhangi bir bilgi muhtevasını olduğu gibi kabul etmemek, üzerinde düşünmek, dayandığı esaslara kadar giderek bilginin doğruluğunu yoklamaktır. O, sofistlerin aksine olarak, konuştuğu kimselelere hazır fikirler vermez; onların hakikati kendiliklerinden bulmalarını ister ve bunun için sorduğu suallerle onlara yardım ederdi.

Sokrat kitaplar içine gömülmüş, kendi üstüne kapanarak murakabeye dalmış bir filozof değildi. Hakikati başkalarile beraber bulmak için umumî yerlerde dolaşır, zamanı ve yeri ne olursa olsun, kendisine ufak bir ümid veren veyahut ilmine güvenen birisini görünce ister zengin ister fakir, ister köle, ister hür olsun, hemen konuşmağa başlardı. Muhatabına meşgul olduğu işi, mahiyetini ve gayesini sorar, aldığı cevaplar üzerine suallerini daha çetrefil daha dolambaçlı bir şekilde irat eder; nihayet muhatabına bildiğini zannettiği şeyi bilmediğini hiç değilse kendisinden daha az bildiğini, çünkü kendisinin o şeyi bilmediğini bilmekle muhatabından daha iyi bildiğini söylerdi.

Sokrat metodunun bu birinci kısmı Sokrat'ın istihzası adile anılır. Bu suallerle Sokrat ilmin gayesi ile münakaşacılarının mağrur cehaleti arasındaki tezadı göstererek acı tenkidini yapardı. Hakiki bilgi yanında onların bilgisinin bir hiç olduğunu göstermekle Sokrat bir hayli düşman kazanmıştı.

Sual sormaktaki yüksek maharetile münakaşayı sevk ve idare eder muhatabının tenakuzlarını ortaya çıkarırdı. Bu usul hatanın kendisini

çürüten delilini ihtiva ettiği fikrine dayanırdı; hata, Eflâtun'un dediği gibi, kendi kendisinin düşmanıdır.

Eflâtun'un ziyafet adlı kitabında Alkibyat, onu heykelcilerin yaptıkları silenlere benzetir. Bu silen statülerinin kapıları açılınca bir çok küçük ilâhların küçük statüleri ortaya çıkar. Sokrat fikirlerini öyle kelimelere ve ifadelere sarar ki tıpkı vahşi bir satirin postuna bürünmesine benzer. Demircilerden, kunduracılardan, yük eşeklerinden... bahseder, aynı şeyleri tekrarlıyor zannedilir, cahil ve tecrübesizler bu ifadelerle alay ederler. Fakat o ifadeleri açıp içine nüfuz edebilenler yalnız onun sözlerinin büyük mâna ifade ettiğini, faziletin en asil timsalleri olduğunu görürler. Bunlar öyle ifadelerdir ki, her yere, hususile, salâha ve tekemmüle çalışan insanların gözlerini dikdikleri noktalara yükselir ve nüfuz ederler, der.

Eflâtun'un apolojisinde yazdığına göre Sokrat muhakemesinde insanlarla bu şekilde konuşmasını bir tanıdığının Sokrat'tan daha âlim olup olmadığı sualine hayır cevabını almış olduğu Tanrıya kendisinden daha âlim adam bulup göstermek gayretile izah etmiş ve yine aynı muhakemede konuştuğu pek çok kimselerin hakikatte bir şey bilmediklerini; fakat buna rağmen birşey bildiklerini zannettiklerini, kendisinin ise birşey bilmediğini ve bunu bilmekle onlardan daha bilgili olacağını söylemiştir.

Sokrat usulünün ikinci kısmı kendisinin dediği gibi hakikatin bulunmasını sağlar.

Sokrat muhatabı faydalanmak arzusunu gösterirse konuşmağa ciddi bir mahiyet verir, derinleşir ortaya sürülen fikirleri, vakıaları karşılaştırarak aranan şeyin mefhum olarak ifadesine varıncaya kadar ileri gider, karşısındakinin içinde saklı bulunduğu halde farkında olmadığı fikirleri sanki üzerindeki örtüleri birer birer kaldırarak ortaya çıkarır.

Théaitetos'a kendisinin çok asil ve vekarlı bir kimsenin Phenorete'nin oğlu olduğunu gerek anasına gerek kendisine Tanrı tarafından bu doğurtma san'atının ihsan edildiğini, anasının kadınları doğurttuğu gibi kendisinin de delikanlıların, asilzadelerin ruhlarını doğurttuğunu söyler

Ona göre herkes kendi kendisinin hocasıdır: Öğrenmek için insana muayyen şartların yardım etmesi kâfidir. Öğrenmek kendisi veya kendisinde bulunan hakkında fikir edinmektir, başkalarına öğretmek onlara fikirlerini doğurtmaktır. Doğurtma usulü zarurî olarak hocanın sorarak fikirlerin doğumuna yardım etmesinden ibarettir. Kratylos'a «sormasını ve cevap vermesini bilen kimseye sen diyalekçi mi diyorsun, yoksa başka bir adı mı var onun» demekle bu usule aynı zamanda diyalektik adını vermiş oluyor.

Sokrat'ın bu usulü tatbik ederek gösterdiği felsefi faaliyetin gayesi ve mefhumların tayini ve tarifidir. Ona göre bilgi yakini mefhumlara dayanır.

İlim herşeyi cinsile tarif ve tasnif etmektir. Herşeyin gerçek sırasını tayin etmek suretile ferdden nev'e, neviden cinse, hususî istin-taçlardan umumî prensibe çıkmalıdır. Sokrat istikra usulünü maharetle kullanarak evvelâ münferit vak'alardan umumî mefhuma çıkar, yani ferdleri ve cüzüleri ayrı ayrı tetkik eder; hepsinde müşterek olan vasıfları tesbit ederek cinsi bulur ve tarifi yapar.

Fakat bundan başka talil usulünü kullanmakta da büyük bir kudret gösterirdi. Bu usul ile mevcut tariflerin ve hükümlerin doğruluğunu kontrol eder, küllilerden cüzilere inerdi. Bu, tariflerin ve hükümlerin doğru olanlarından kendilerine bağlı olan neticeleri ortaya çıkarmağa, doğru olmayanlarının da hatalarını tesbit etmeğe yarardı.

Sokrat insan düşüncesini, duyularla malûm olan âlemden akıl ile malûm olan âleme, mahsus âlemden makul âleme yükseltmiştir. Sokrat, mantığı tesis eden bir adam olmamakla beraber — bu şeref Aristo'ya aittir — onu dâhiyane bir sezişle kullanmıştır. Ksenofon, Sokrat araştırmalarında daima en şüphesiz en basit olandan hareket eder ve bunu en sağlam yol sayardı, der.

Aristo da Sokrat'ta kendisine haklı olarak atfedilecek iki şey vardır: Bunlar da istikra ve külli mefhumların tesbitidir, demiştir.

Sokrat'ın felsefesi

Sokrat tabiatın kendisine bir şey öğretmeyeceğine kani olarak tabiat felsefesile meşgul olmamış ve tabiatı incelememiştir. Onun araştırma konusu düşüncesi ve iradesile insandır, fikirlerin merkezi olmak itibarile insan ruhudur. O, bu bakımdan sofistlere çok benzer, Oelf mabedindeki «kendi kendini bil» vecizesi âlemde bilinecek tek şeyin insan olduğunu göstermektedir. Eşyanın mahiyet ve menşei bilemiyoruz; hiç olmazsa yegâne sağlam, faydalı ve mümkün bilgi olan hayatın mutat gayesini ruhun Hayrı alâsını bilelim.

Eflâtun'un Phaidon'da naklettiğine göre Sokrat gençliğinde tabiat ilmini öğrenmek istediğini, her şeyin illetini, var edenini ve yok edenini bilmekte ulvî bir şey gördüğünü... Fakat birçok araştırmalardan sonra, kendisini, evvelce de olduğu gibi, bu işe ehliyetsiz bulduğunu, tabii ilimlerin insanı dinsizliğe götürdüğünü, matematiğe de ilgilenemediğini söyler. Bir gün birisi Anaksogor'un bir kitabını okurken, herşeye düzen verenin ve herşeyin sebebinin zihin olduğu fikrini işittiğini,

zihnin herşeyin sebebi olması fikrini akla yakın bularak, bu düzenleyici zihnin herşeyin düzenini gerçekleştireceğine, herşeyi en iyi bir şekilde yerli yerine koyacağına inandığını anlatır.

Görülüyor ki Sokrat hakikî ilmin fizik olmayıp zihin olduğuna inanmış, zihnin bir şeyi diğerine tercih ederek seçmesinin bir sebebe dayanabileceğini, bu sebebin de hayırdan başka birşey olamayacağını düşündüğü için Anaksogor'dan daha ileri gitmiştir. Bu mülâhazalarla Sokrat zihni hayra tâbi kılmıştır. Anaksagor bilhassa hareket ettirici zihin mefhumunda durmuştu, Sokrat düzenleyici bir zihin mefhumuna ve bu bakımdan üstün bir fikre, hayır fikrine yükselmiştir. Ona göre son ve gerçek illet hayırdır.

«Eğer bir kimse herhangi şeyin illetini bulmak isterse, nasıl doğduğunu, zeval bulduğunu ve var olduğunu bilmek isterse yalnız illetin en iyi bir belirme (tezahür) tarzını aramalıdır» eşyanın niçini, Sokrat nazarında, onların yaramak için yaptıkları iyi ve faydalı gayedir «bu prensibin neticesi olarak görüyorum ki insan iyi şeylerde olduğu gibi kendisine taallûk eden şeylerde de en iyi, en mükemmel olanı tanımağa çalışmaktan başka bir şey yapmamalıdır.»

En iyinin bilgisi ahlâktır. Sokrat ile felsefe Elealıların mantığından, vakıaların hayır ile münasebetini inceleyen ahlâka yükselmiştir. Sokrat'a göre hayır bilgisi, ilim denilmeğe yegâne lâayık olandır. Sokrat ona öyle bir kıymet ve kudret atfeder ki eğer insanlar bu ilmi bilirlerse fenalık yapamazlar; bütün hatalarımızın ve felâketlerimizin daima tekerrür etmesi hayrı bilmemekliğimizdendir.

Devletlerin selâmeti de ferdlerinki gibi ilimdedir «insanları bilgili kılınız, onları iyi yapacaksınız» Sokrat bütün hayatını ferdler ve milletler için hakikî ilmin bu zaruretini anlatmağa hasretmiştir.

Sokrat'ın incelemelerine verdiği istikamet köklü surette ahlâkî idi; daha gerçek olarak, daha evvelkilerin âlemin tekevvününe müteallik mülâhazalarından veya matematik düşüncelerden ziyade metafizik idi. Gaye ve ulvî hayır mefhumu hakikatte âdetler (moeurs) ilmine hâs değildir; metafizik mutlak ve mükemmel sıfatları altında bu gaye ve ulvî hayır mefhumunu en yüksek mevzuu yapıyordu. Ahlâkîlik idesi, doğrusu aranırsa, ilâhî fikrin tam kendisidir. Eğer Çiçeron'un dediği gibi Sokrat felsefeyi gökten yere indirmiş ise bu, görülen gök yerine şuurun görülmeyen semasını açmak için olmuştur; çünkü kâinatı incelemek yerine insanı incelemiştir.

Her şeyin ne olduğunu arayan ve bunu o şeyin mefhumunda ve tarifinde bulan Sokrat mefhumların tayini ve tarifi usulünü her şeyden evvel etik sahasında tatbik etmiştir. Ona göre herhangi bir şeyin

mahiyetinin ve vücudunun hikmeti bir şeye yarar olmakta, bir iş için kullanılmasındadır, insanın mahiyeti ve varlığının gayesi de işe yarasmasında yani faziletindedir.

Sokrat, sofistler de dahil olduğu halde bütün filozoflar tarafından kullanılmakta olan bu fazilet kelimesinden maksat ne olduğu ve faziletin öğrenilip öğrenilemeyeceği suallerini vazetmekle fazileti ve bunun neticesi olarak ahlâkı ilk defa bir mesele olarak ortaya koymuştur. O, herkesin şahsına, telâkkilerine, duyularına göre farklı ahlâkların mevcudiyetini ileri süren sofistlere zıd olarak tek bir ahlâkın varlığını isbat etmeğe çalışmıştır.

İnsanlar arasında sayı, ölçü ve tartı ile halledilebilecek fikir ayrılıklarının muayyen kaidelere baş vurularak gayet kolaylıkla ortadan kaldırılabileceğini, fakat bir kısım mevzuların muayyen kaidelere baş vurularak halledilemeyeceğini, meselâ haklı haksız, doğru, yanlış iyi ve kötü güzel ve çirkin gibi hükümlerin insanlar arasında kinler uyandıracak derecede ihtilâfları mucip olduğunu (Eutyphron) söyler.

Binaenaleyh insanın mahiyetini arayarak, manevî tarafını ilgilendiren meselelerde mefhumu ve cinsi bulmağa çalışılması lüzumuna inanmıştır. Sofistlerin aksine olarak, herkesçe teslim edilecek tek hakikati aramış, iyinin ve fenanın, haklının ve haksızın, cesaretin ve korkaklığın, hikmetin ve cehlin, devletin ve vatandaşın ne olduğunu incelemiş ve tayin etmeğe çalışmıştır.

Sokrat'a göre fazilet bilgidir; selim akla selim hikmete dayanır. Her hangi bir sahada hünerli olan kimse, işe yarayan kimse faziletlidir. Onun gözünde fazilet bilgi ile birdir, hiç kimse bile bile fenalık işlemez. Aksi takdirde haklı ve haksız... hakkındaki bilgisine aykırı hareket etmiş olur. Bilgi hakikat gibi ancak tek olabilir.

Hayır ile fayda ona göre ayrı şeyler değildir. Bu Sokrat'ın fenalığın gayri iradî olduğu hakkındaki fikrini izah eder: Hiç kimse ihtiyarile kendisine muzır olduğunu bildiği şeyi yapmaz. Fakat insanın daima haksızlık ettiği görülmektedir, bunu haksızlık eden insanın hakikî hikmete gerçekten değil, görünüşte malik olması fikrile izah etmektedir. Fenalık ve ahlâsızlık cehalet ve dalâletten gelir.

Corciyas diyalogunda Kallikles'le münakaşa ederken «Bir fenalık işlemenin ona kurban olmaktan daha çirkin olduğunu ekseriyet kabul eder mi?» sualini müsbet bir cevap almak için sormuştur. «Fenalık yapmakla fenaliğe maruz kalmak arasında bir seçme yapmak lâzım gelse maruz kalmağı tercih ederim» demekle Sokrat cehalet ve delâleti mahkûm etmek istemiştir.

Ona göre «fenalıkların en büyüğü haksızlık etmek ve haksızlık içinde yaşamak olduğu zahir» dir.

Haksızlık eden insan hikmet ve bilgisi olmadığı için, meyelânlarını yenecek yerde onlara mağlûp ve teslim olmuştur; nenin irade edilip nenin irade edilmemesi gerektiğini bilmemiştir. İnsanı mes'ut edecek şeyin ne olduğunu doğru olarak bilen kimse faziletlidir. Bu bilgiyi içine sindirmiş olan insan bilgisine aykırı hakeret edemez. Kıymetler hakkında doğru fikir sahibi olan doğru hareket eder. Bilgi kendisine hâkim olan insana arzu, hâz, elem, sevinç, hiddet, korku heves gibi şeyler hâkim olamaz, Sokrat tek bir ilim tanır: Hikmet. İlmî hikmet ile, hikmeti de ilim ile tarif eder. Hikmet fazilettir; irade ile münasebetinde cesaret, duyularla münasebetinde itidal, insanlarla münasebette adalet, Allah ile münasebette dindarlık olur. Bu muhtelif faziletler hikmetin hususi bilgileridir. Stoisizmin zaferi olan «hakikî hürriyet ihtiraslara hâkim olmaktır» düsturu Sokrat'ın fikir ve hareketlerinden mühlhemdir.

Onun nazarında faydalı, ruhun haysiyetine ve gerçek hürriyete uygun olandır.

Ziyafette, Alkibiyad'ın anlattıklarından, harpte cesur, sıcağa ve soğuğa, yorgunluğa ve açlığa mütehammil, herkesten fazla içtiği zaman dahi fikrî kuvvetleri zinde olduğunu anladığımız Sokrat'ın her türlü şiddetli temayüllere sahip olduğunu, fakat bunları irade kuvvetile yendiğini de Faydon'dan öğreniyoruz.

Yüz çizgilerinde karakteri okuyan Suriyeli kâhin Zaphyros, Sokrat'ın yüzünde maddî zevklere şiddetle düşkün olanların çizgilerini bulmuştu; Bu kâhine talebeleri şiddetle itiraz edince, Sokrat «doğru söyledi, fakat ben bu arzularıma kendimi hâkim kıldım» demiştir. Görülüyor ki Sokrat'ın ahlâkfelsefesi akli bir mahiyet arzuetmektedir.

Sokrat'ın adalet hakkındaki fikri:

Sokrat'a göre, adalet kanunların emretmiş olduğu şeyin bilgisidir. Onun ahlâk felsefesine göre doğru hareket bilgi ile mümkündür; ve insan bilgisine aykırı hareket edemez. O halde kanunları bilen adam onlara uygun hareket ettiği için âdil olur. Kanuna aykırı hareket etmek haksızlık olduğu için fenalıkların en büyüğü haksızlık etmektir». Kanunlar objektif, mücerret ve umumî kaideler ihtiva ettikleri için herkesin eşit olarak muamele görmesi lâzımdır. Corciyas adlı diyalog da «adaletin müsavatsızlıkla değil müsavatta olduğunu» söyleyen Sokrat kanunların hükümlerinden kendilerini kurtarmağa çalışanları takbih etmiştir.

Sokrat'ın kanun mefhumu yalnız yazılı kanunları ihtiva etmez. Kanunlar iki kısımdır: Bir kısmı yazılıdır, her memlekette vatandaşların muvafakatile vazedilmiş bulunmaktadır. Adalet memleketin kanunlarına itaat etmektir. Kanun vatanın iradesi olduğu için vatani sevmek demek ona ve kanunlarına itaat etmek demektir. Sokrat ölümüne takaddüm eden anlarda, kendisini ölümden kurtulmak için kaçmağa teşvik eden ihtiyar dostu Kiroton'a memleket kanunlarına hürmet etmenin kaçınılmaz bir vazife olduğunu uzun uzadıya izah etmiştir.

Sokrat cezayi kefarete, insanın işlediği suç dolayısıyla bulaştığı günah-tan, kirden yıkanması addeder. Suç işleyen kimse mutlaka cezasını görmeli ve hattâ bunu istemelidir. Başka suretle kendisinin temizlenmesine imkân yoktur.

Corciyasta suç işleyen bir kimsenin «haklı bir ceza sayesinde ruhu salâh kesbetmiyor mu?» diyor.

Bizim doğru olarak tanıdığımız prensiplere göre hâkim huzurunda hesap vermekten kaçınan kimseler faydalı şey hakkında kör olanlardır; bunlar bozuk, haksız, mülevves bir ruha sahip olmanın ne kadar acınacak bir hal olduğunu bilmiyenlerdir. İşte bunlar cezadan ve kötülüklerin en büyüğünden kurtarılmaktan kaçmak için olanca gayretlerini sarfederler. Bunun için kendilerine servet toplarlar, dostlar edinirler, söz söylemekte mümkün olduğu kadar maharet ve iktidar kazanırlar». Halbuki ceza ile «hatasını ödeyen kimse ruhundaki fenalıktan kurtulur» Ceza bizzat suçlu için zaruridir. Çünkü «suçlu adam, haksız bir kimse gibi her halde bedbahttır. Hususile suçlarını cezasını çekerek ödemezse daha ziyade bedbahttır; bilâkis gerek insanlar, gerek ilâhlar tarafından cezalandırılarak suçlarını öderse daha az bedbaht olur.»

Fakat bir kısım sofistlerin olduğu gibi Sokrat'ın da zamanına takaddüm ettiğini gösteren, eski felsefenin kendisine borçlu olduğu ve kendisinden Eflâtun'a ondan Çiçeron'a ve nihayet Sen Augustin'e intikal eden diğer bir adalet telâkkisi vardır ki o da yazılı olmayan kanunlardır.

Bu kanunlar insanların münasebetlerini düzenlemek için milletlerin telâkki ve arzularile değil Allahın iradesile vazedilmiştir.

Yazılı kanunların millettten millete, zamandan zamana göre değişiklik gösterdiği halde ötekiler her mekân ve zamanda bütün insanlara emir ve nehi eder. İlâhlara tâzim etmeği, akrabaya sevgi ve saygı göstermeği, yapılan iyiliğe minnettar olmaği herkese karşı iyilik etmeği emreden bu kanunlara itaat etmek adalettir. Her hangi bir şart içinde hatadan sâlim olan ve hükümlerine aykırı hareket edenlerin cezalarını da ihtiva

eden bu kanunlara bağılılığından aldığı kuvvetledir ki Sokrat gerek halka, gerek tiranlara mukavemet etmiştir.

Apologide bahsedilen bu iki hâdise anılmağa değer. Bir deniz harbinden sonra, ölenlerin cesedlerini toplatarak gömdürmedikleri için on galip generalin kanunlara aykırı olarak sorgusuz, cevapsız idam edilmelelerini isteyen halka karşı âzası bulunduğu heyetin bütün diğer âzası arasında tek olarak mukavemet etmişti, halkın bağırıp çağırmasına, hapsedilmek ve öldürülmek tehdidinde aldırılmamış tehliyeke atılmaktan çekinmemiştir.

Otuzlar, tiranlıkları zamanında düşmanları olan Salaminli Leonu Salaminden getirmelerini diğer dört kişi ile birlikte Sokrat'tan istemişlerdi. Bu, onların işledikleri cinayetlere elden geldiği kadar çok kişiyi iştirak ettirmek için verdikleri emirlerden biri idi. Sokrat, ölüme hiç ehemmiyet vermiyerek günah işlemekten sakınmış diğer dört arkadaşı Leonu getirmek için giderlerken o evine dönmüştü.

Sokrat sofistlerin kanun hakkında inanı sarsan şüpheci telâkkilerine mukabil tabiat ile yazılı olmayan kanun arasında bir zıdlık olmadığını, bu kanunların hikmet ve akıl tarafından idrak edildiğini hikmet ve aklın tabiatın da esası olduğunu, bu sebeple tabii olduklarını söylemiştir.

O yazılı kanunlara itaatın esasını zorlamağa dayanan sofistlere karşı bu kanunların hayra matuf vatan iradesi oldukları için riayet edilmesini tavsiye ederken öteyandan da akıl ile idrak olunan ilâhî iradenin emirlerine itaat etmek lüzumunu telkin etmiştir. Yazılı olan ve olmayan kanunlar hayırdır, onları ihlâl etmek fenalıktır. Fenalık er geç, hâdiselerin ve Allahın kuvvetile karşılaşır ve cezaya çarptırılır.

Sokrat'ta büyük bir insanlık aşkının mevcudiyetini gösteren iki mühim telâkki vardır ki, bu, onu zamanının çok üstünde azametle yükseltir: Kadının erkeğe eşitliği ve emek. Sokrat'a göre kadın ile erkek birbirlerine eşittirler ancak her iki cinsin tabiatları iktizası aralarında ortadan kaldırılamıyacak farklar vardır. Erkeğin ev dışındaki fonksiyonuna mukabil kadının ev içinde fonksiyonu vardır. Kadın umumî meydanlarda âmme işlerinde erkeğin rakibi değildir. Fakat çocukları büyüten, terbiye eden ana, hizmetçileri idare eden, kocasının servetini koruyan bir idarecidir. Ahlâkî bakımdan birbirlerine eşit olan bu varlıklar kendilerine tabiatları iktizası ayrılmış olan sahalarda faaliyet gösterirler.

Sokrat'ın yalnız siyasi ve fikri sahada değil maddi sahada da verimli olan emeği de asilleştirdiğini görüyoruz «hakim kime diyoruz, tenbellere mi yoksa faydalı şeyler yapanlara mı? Kimler âdildirler çalışanlar mı, yoksa ellerini kavuşturarak geçim vasıtaları tahayyül edenler mi» diyor. Hür insanların çalışamayacaklarını, çalışmanın kölelerin işi olduğunu

söyleyenlere «nasıl; yemekten ve uyumaktan başka bir şey yapmayanlara hür mü diyeceğiz?» demek suretile zamanının düşüncesine karşı gelerek, emeği utanılacak şey olmaktan kurtarıyordu. Bu sözlere kölelik müessesesinin hürleri çalışmaktan alakoyarak ahlâk bozucu fenalığına belki farkında olmaksızın işaret etmiş oluyordu.

Sokrat'ın Devlet ve siyaset hakkındaki fikirleri

Sokrat'ın Devlet işlerinde vazife deruhte etmek maksadile hareket eden bir vatandaş olmadığı siyasi maksatlar takip etmediği bütün hayata sabittir. O, memleketindeki parti mücadelelerine hiç katılmamış yüksek ve ilâhî bir adalet hissile hareket halinde bulunan büyük bir vatandaş olmuştur. Bize intikal eden fikirleri Devlet işlerini müstakil ve üstün bir zihin ile muhakeme eden bir hakim kanaatleridir.

Debum ve Protide harplerinde hattâ Alkibiyanın Ksenofon'un hayatlarını kurtaracak kadar cessus bir asker olarak görünen Sokrat'ı yukarıda anlatıldığı gibi, tiranlara ve halka karşı koyacak medenî cesaret sahibi bir vatandaş olarak da görüyoruz, adaleti, yani yazılı olan ve olmayan kanunların emirlerine aykırı hareket etmemesi, her şeyin üstünde tutuyordu. O içindeki esrarlı kuvvetin sesini dinliyor ve emirlerine uyuyordu.

Sokrat'ın hükümet şekilleri ve hâkimiyetin esası üzerinde hususî düşüncelerine rastlamıyoruz. Kritonda cemiyetin mukaveleye dayandığını kabul ettiğine delâlet eden cümleler vardır. Fakat bu kat'i bir fikir edinmeğe kâfi gelecek derecede açık değildir.

Kendisi ahlâk felsefesinde bilgiyi hareketin esası addettiği için, mantıkî olarak, Devlet işlerinin de bilgili adamlar tarafından görülmesi lüzumunu müdafaa etmiştir. Ferdî hayatta olduğu gibi Devlet işinde de hâkim kılmak istediği prensip münevver akıl idi. Bu sebeple hâkimleri kur'a ile seçmenin delilik olduğunu söylemekte tereddüt etmemiştir. Fakat Sokrat zamanında Atinada bütün siyasi ve idari vazifelerin ifası için memurlar kur'a ile seçilmiyorlardı. Kur'a ile ifa edilen vazifeler için de, meselâ Beşyüzler Meclisi için kendilerini ehil görmeyenler, mahcup olmak istemeyenler kur'aya iştirak etmekten çekinirlerdi. Müddetleri kısa olan bu gibi vazifelere kur'a ile seçilmenin o zaman için bir faydası olduğunu Sokrat'ın görmemiş olmasına hayret etmemek mümkün değildir. Fırkalar arasında kavgaların son haddini bulduğu bir devirde muhalefet partisinin ekseriyet tarafından ezilmemesinin bir teminatı bu kur'a usulünde mevcuttu. Ekalliyet bu yol ile idareye iştirak etmek imkânını buluyordu. Bu gibi vazifelerde ancak kısa müddet kalınabilirdi.

Sokrat partiler dışında kalmakla ekseriyet ve ekalliyet partilerinin mukadderatı ile meşgul olmak lüzumunu hissetmiyor, belki kur'adan doğan aksaklıkların müşahedesi bu usulün ozaman sağladığı faideyi görmesine mâni oluyordu. Kendisini bir at sineğine benzeten Sokrat, Tanrı tarafından Devletin başına musallat edildiğini, ve peşlerini bırakmadığı, her gün ve her yerde dürttüğü, tenkit ettiği Atinalıları uykuya dalmaktan korumaya çalıştığını söyler (Apoloşi) bu suretle Sokrat vatandaşlık vazifesini tamamen ifa ettiğine bihakkın kani olmuştur.

Abdülhak Kemal Yörük